

שמואל הכהן

"לפני ה' במצפה"

(שופטים י"א, א)

אחרי המשא והמתן בין יפתח לזקני גלעד ערב היציאה למלחמה בבני עמון, מספר הכתוב: "ידבר יפתח את כל דבריו לפני ה' במצפה". מה פשר הביטוי "לפני ה'" בהקשר לציון מקומה של "מצפה"¹? ר' יוסף קרא ורש"י פירשו על אתר: "למקום שנאספו כולם, ששכינה שורה על רוב לצור"². לעומת גישה בלתי ממוקדת זו, שיער ר"י אברבנאל (בפני על אתר) ש"היה שם מזבח ובית תפילה", וזה פשר הניב "לפני ה'" ביחס למצפה: בית התפילה אשר במצפה.

אנו מציעים אפשרות אחרת להבנת הביטוי "לפני ה'" בהקשר למקום המפגש בין יפתח לזקני גלעד, מפגש שכנראה היה במעמד עם רב, פגישה בה יפתח אמר "את כל דבריו"³, לפני ה'", והסברנו הוא: **לפני ארון הברית שעמד שם**. הסבר זה נשען על משמעות הניב "לפני ה'": לפני הארון, שמצאנוה במקומות שונים במקרא⁴.

1. "מצפה", בה דיבר יפתח "את כל דבריו לפני ה'", הייתה בארץ הגלעד שבעבר הירדן המזרחי, והיא כנראה לתל מצפה, צפונית-מערבית לגרש ("דעת מקרא" לשופטי י"א, יז). אין זו "מצפה" ששמואל אסף אליה את העם כמתואר בשמואל א' פרק ז', שכן זו הייתה ככל הנראה בנחלת בנימין, במרכז הארץ (ראה: "דעת מקרא" לשי"א ז', ה ושם בהערות 8 ו-9). באטלס "דעת מקרא" צוינו שלושה מקומות שבמרכיבי שמותיהם מצוי השם "מצפה", ובא"מ נסקרו ששה מקומות שבכל מרכיבי שמותיהם יש מקום בשם "מצפה".
2. בצורה דומה פירשו גם רד"ק ור"י שמואל לניאדו בפני "כלי יקר" לשופטים על אתר וככל הנראה בעקבות כל הפרשנים האלה פ"י כך גם בעל ה"מצודות".
3. "כל דבריו" של יפתח הנזכרים כאן הם פרטי ההסכם בינו לבין זקני גלעד אודות היקף הנהגתו ושרתו ועל משך זמן שלטונו (גם לאחרי המלחמה), כפי שכתב מלבי"ם בפירושו שם: "התנה עמהם משפטי הראשיות (=ההנהגה): עד כמה תגיע ממשלתו, כמו שדיבר שמואל להם את משפטי המלוכה, עת המליך את שאול" (=משפט המלך" - שמ"א ח', יא-יז).
4. בניין אב לכל המקומות בהם משמש הצירוף "לפני ה'" ביטוי רומז לארון, הוא האמור בשמות ט"ז, לג: "הנח אתו לפני ה' למשמרת", שכפי שמשמע שם מן הפסוק שאחריו הוא "העדות", כלומר ארון העדות: "ויניחהו אהרן לפני העדות למשמרת", והשווה שם לפי רש"י: "לפני ה': לפני הארון", וראבי"ע פ"י: "יטעם 'לפני ה': בעבור הכבוד שהוא על הכרובים". בין המקומות הנוספים שהביטוי "לפני ה'" מתפרש: לפני הארון, הוא הפסי בדברים כ"ט, ט:

היות והמפגש שאנו דנים בו היה במצפה, ובאותה התקופה ארון הברית היה הרחק משם - במקדש שילה, במקומו בדביר, יש לומר שלרגל המלחמה שעמדה לפרוץ בין עמון לישראל, הביאו את הארון למצפה, ושם נערכו "הדברים", הם פרטי ההסכם שבין יפתח לזקני ישראל. מסתבר שבמעמד זה גם נערכה תפילה שהעם התפלל במצפה, לרגל המתיחות הצבאית בגבול עמון.

לכאורה תמוה שארון הברית הוצא ממקומו במקדש ואף הוצא מגבולות הארץ הקדושה לעבר הירדן המזרחי⁵, אך גם בימי דוד, בעת מלחמת יואב בבני עמון הובא הארון לשדה המערכה בפתחה של רבת עמון, כמשתמע משמואל ב י"א, י"א⁶.

להבאת הארון למצפה היו איפוא שתי מטרות: האחת לטווח קרוב והשנייה לטווח רחוק יותר. בשלב הראשון זקני גלעד נזקקו לארון כדי לכרות מעין ברית ליד, בינם לבין יפתח. זקני גלעד ויפתח ראו בברית זו צורך לאומי: ישועת ישראל מיד צר, ויש תוקף רב יותר לברית בנוכחות ארון הברית, כמו בברית בערבות מואב (דברים כ"ט, א), או במעמד הר גריזים והר עיבל, שגם לשם הובא הארון (יהושע ח', לג), וכן בברית שכרת יהושע עם העם באחרית ימיו (שם כ"ד, א ו-כו).

שההסכם בין יפתח לזקני גלעד התעלה אל מעבר להסכם חברתי בין בני אדם, ניתן להסיק גם מן הלשון שזקני גלעד נקטו בה: "ה' יהיה שמע בינותינו" (פס' ז).

"אתם נצבים היום כלכם לפני ה' אלקיכם", שלפי ראב"ע משמעו: "סביבות הארון", וכמוהו רמב"ן: "שהיו עומדים לפני הארון", וכך גם "לפני האלוקים" ביהושע כ"ד, א, שרד"ק פירשו: "לפני הארון".

5. בהשוואה לארץ ישראל שבמערבו של הירדן, נחות מבחינה הקדושה עברו המזרחי של הירדן, כפי שאמרו חז"ל: "ארץ כנען כשרה לבית שכינה, ואין עבר הירדן [המזרחי] כשר לבית שכינה" (במדבר רבה פ"ז, ח), ושבטי עבה"י המערבי אף אמרו לאחיהם שבמזרח הירדן: "ואך אם טמאה ארץ אחזתכם..." (יהושע כ"ב, יט). רשב"ץ בתשובותיו (ספר התשב"ץ חלק ג', סי' ר) ביאר "דתרי ענייני ניהו: קדושת שכינה וקדושת מצוות. וקדושת שכינה היא מיוחדת בעבה"י ימה, וקדושת מצוות - בין בזו ובין בזו".

6. א. אמנם הוצאת הארון מירושלים, מן האוהל שדוד נטה לו שם, לרבת עמון, לא נמסרה בסיפור הכתוב, אך היא משתמעת מדברי אוריה לדוד: "הארון וישראל ויהודה ישיבים בסכות..." (שמי"ב י"א, יא) - ב"סכות" שבעבה"י המזרחי.

ב. הרבה דנו בשאלה: איזה ארון הוצא למלחמות ישראל: האם ארון העדות בעל הכרובים על כפורתו, או רק הארון שעשה משה לפני בניית המשכן, שהיו בו (לפי שיטה אחת) שברי הלוחות! ויש גם שיטה שלישית, שהציע ר"י אברבנאל: "הארון הזה לא היו בו לא לוחות הברית ולא שברי לוחות... אבל היה ארון שעשו להביא בו אפוד והאורים והתומים... והיה עמהם תמיד במלחמה". דיון מקיף בשאלה זו ערך ביסודיות ראוייה לשבח הרב איתן שדורפי בספרו "הדר העולם", ירושלים תשנ"ח, עמודים 339-383.

השערתם של פרשני ספר שופטים, על מטרת ההתכנסות במצפה: לשם תפילה במקום שהיה בו, לפי השערתם, מזבח ובית תפילה⁷, משלימה את החסר בין פס' יא לפס' כט⁸, בו מודיענו הכתוב: "ותהי על יפתח רוח ה'... ועבר את מצפה גלעד⁹ וממצפה גלעד עבר בני עמון" - למלחמה. בזכות תפילתם של ישראל זכו שה' הערה מרוחו על יפתח הגלעדי וחיזקו לקראת ההתמודדות הצבאית הקשה עם בני עמון, ואכן: "ויתנם ה' בידו ויכם... מכה גדולה מאד, ויכנעו בני עמון מפני ישראל" (פס' לב-לג).

אם נכונה השערתנו בדבר הבאת הארון למצפה, על סמך הביטוי "לפני ה' במצפה", הייתה מטרתה העיקרית של הבאת הארון: נשיאתו במערכות המלחמה הצפויה, בדומה לאמור בתורה: "ויהי בנסע הארון... ויפצו אויבך וינסו משנאיך מפניך" (במדבר י', לה). את הארון נשאו ישראל במלחמותיהם כבר במדבר, ערב בואם לארץ כנען¹⁰. לאחר מכן משעברו את הירדן בכל שבע שנות כיבושה של הארץ, וגם אחרי מות יהושע, בראשית תקופת השופטים, כאשר הארון היה כבר דרך קבע במשכן שילה, מצאנו שחלק מן העם נטל את הארון עימו למלחמת כיבוש, כפי שר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק באר את כוונת הכתוב בשופט' א', כב: "ויעלו בית יוסף גם הם בית אל וה' עמם". וארון ה'

7. רד"ק בפירושו ליהושע י"א, ג שיער שב"ארץ המצפה" הנוכרת שם נועדו כל המלכים כדי להילחם עם יהושע, וזה המקום "שהיו מתקבצים שם ישראל תמיד. ולפי שהייתה שם תשועה גדולה היו נועדים שם בעת שהיו צריכים למלחמה או לדבר גדול. וכן מצאנו ביפתח לפני ה' במצפה, וכן בדבר פילגש בגבעה יאל ה' המצפה" (שופט' ז', ה)...".
8. לדידנו "מצפה" בסיפור יפתח היא "מצפה גלעד" (ראה להלן הערה 9 וראה לעיל הערה 1) ולא "מצפה" שבנחלת בנימין, ששם שמואל קיבץ את "כל ישראל", וגם לא "ארץ המצפה" הנוכרת בספר יהושע (שם), שהיא קשורה באיזורים שישבו בהם בעיקר מלכי הצפון, צפונה לחצור הגלילית. אמנם פרשני ימי הביניים סברו שב"מצפה" בה נפגשו יפתח וזקני גלעד, היו מזבח ובית תפילה, אך גם אם במצפה גלעד לא היו מזבח ובית תפילה קבועים, סביר מאוד להניח שטרם שישאל יצאו למלחמה הם התפללו שם, ונידרו של יפתח, המפורט בהמשך, בפס' ל-לא, נידר שם באחד משלבי התפילה (בראשיתה או בסופה).
9. בקטע הפסוקים יב-כח מסופר על המשא והמתן בין יפתח למלך עמון, בו ניסה יפתח לפתור בדרך שלום את הסכסוך בין שני העמים, אך למעשה המלחמה כבר התחילה, כפי שמשמע מדברי יפתח אל מלך עמון: "כי באת אלי להלחם בארצתי" (פס' יב), "ונאתה עשה אתי רעה להלחם בי" (פס' כז).
10. "מצפה גלעד" היא "המצפה" הנוכרת לעיל בפס' יא (עפ"י פרופ' י' אליצור ב"דעת מקרא" לשופטים על אתר).
11. במלחמת מדין שנאמר בה "וישלח אתם משה אלף למטה לצבא... וכלי הקדש וחצצרות התרועה בידו" (במדבר ל"א, ו) פירשו ב"ספרי" (קנו) מהם "כלי הקדש" בהקשר זה: "זה הארון". ועוד: מכלל האמור במעשה המעפילים "וארון ברית ה' ומשה לא משו מקרב המחנה" (שם י"ד, מד) אתה למד שבשאר המלחמות הארון היה יוצא לפניהם למלחמה.

עימם¹¹, לדעת בעל "משך חכמה" הוצב הארון בבית אל לזמן מה, וזה פשר המסופר בשופטי כ', כו-כו: "ויבאו בית אל וישבו שם לפני ה'... ויעלו עלות ושלמים... ושם ארון ברית האלקים בימים ההם" - בימים שבתחילת תקופת השופטים¹².

חרף העובדה שבשילה עמד המקדש מאז שיהושע הקימו שם, בתום שבע שנות כיבוש הארץ, ושבע שנות חלוקתה (יהושע י"ח עפ"י רד"ק), נמצא ארון הברית באותם הימים בבית אל, שלשם בני יוסף נטלוהו עמהם בצאתם למלחמתם.

בימי עלי, בסוף תקופת השופטים, מפורש שהעם הוציא את ארון הברית ממקדש שילה כדי להילחם בעזרתו באויב הפלשתי (שמ"א פרק ד'). אין זה מן הנמנע איפוא שגם בימי יפתח ישראל יצאו למלחמה בבני עמון עם הארון על כתפיהם. אולי עשויה נוכחות זקני גלעד במצפה לשמש אסמכתא לכך שהוצאת הארון משילה והבאתו לשדה המערכה הייתה על דעת זקני בית דין, כמו ש"זקני ישראל" בימי עלי היו אלה שהציעו: "נקחה אלינו משילה את ארון ברית ה'" (שם, שם ג).

סיכום:

* הניב "לפני ה'" בהקשרנו משמעו: לפני ארון הברית, כמו במקומות נוספים בתורה ובספרי הנביאים.

* בימי יהושע הובא הארון לעמק שכם בין הר גריזים להר עיבל (יהושע ח', לג-לד) למעמד הברכה והקללה, שהייתה מעין ברית. בתקופה זו היה מקומו הקבוע של הארון בגלגל, ומשם הוציאוהו ככל הנראה למעמד הברכה והקללה בגריזים ועיבל. באחרית ימי יהושע, במעמד הפרידה של יהושע מן העם בשכם, ככל הנראה הוצא הארון ממקומו שבשילה והובא לשכם, לצורך שעה, גם כן לשם ברית (יהושע כ"ד, כה), ובגין כך נקרא אז המקום "מקדש ה'" (שם שם, כו עפ"י ר"י אברבנאל ו"דעת מקרא" על אתר).

* בתקופת השופטים, שיפתח נמנה עמהם, היה ארון הברית בדביר שבמשכן שילה, אלא שלעיתים הוציאוהו משם לצורך מלחמות: מלחמת בית יוסף בבית אל אם זו ארעה אחרי בניית משכן שילה ומלחמת יפתח בבני עמון.

* גם אחרי חורבן שילה, בימי דוד, כשהארון היה בירושלים באוהל שדוד נטה לו שם, הוציאו את הארון למלחמה נוספת בבני עמון.

11. "משך חכמה" לדברים י"ב, ח בא"ד "בא וראה".

12. לפי "סדר עולם רבה" פרק י"ב אירעו המאורעות המתוארים בחלקו האחרון של ספר שופטים: פסל מיכה, פילגש בגבעה ומלחמת השבטים בבנימין בעקבות המעשה הנפגע שארע בגבעת בנימין - כולם אירעו "בימי כושן רשעתים", כלומר ערב מלחמתו של עתניאל השופט הראשון מבין השופטים המושיעים.